

# САНГА ОЛОХ

Чурапчы  
улуунун хаһыата

№ 17 (8766)  
ОПТУОРУННЬУК  
2002 сыл  
Олунньу  
12 күнө

ХАҢҢАТ  
1931 СЫЛ АЛТЫННЬЫ  
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

Нэһиликтэр баһылыктарын отчуоттара

## СЫАНАБЫЛ – «ҮЧҮГЭЙИННЭН»!

Олунньу ый 6 күнүгэр Мугудай нэһилиэтин баһылыгын отчуоттук кунунаа буолла. Отчуоту баһылык К.Н.Жирков кытары тэһэз кыһиликкэ бар таргылталар салайааччылары туруордулар.

2002 сыл тохсунньу ый 1 күнүнээһи туругунан нэһиликкэ 172 киһи олоор. Ити иһигэр 246 үлэ-э, 129 пенсионер, 40 инбэ-лиит, 14 үлэтэ суох киһи бар, 170 оҕо оскуолага үөр-нэр, 60 оҕо уһууаан инти-лаахтылар. Студент ахсаа-на 65, онтон 51-дэрэ үрдүк үөрэхкэ үөрэнэллэр. 4 сэ-ниэ ветерана, 8 сэрэн кыт-тылаахтарын оҕдооболо-ро, 39 үлэ, 60 тыыл вете-раннара бааллар. Социаль-най өнөкөн 115 киһи туһанар, 257328 солк. оттук мааска, 26031 солк. теле-фонна, 29436 солк. электр-энергияны туһаныы иһин өмө оһуһуллубут.

266 хаһаайыстыба баа-ыттан 12 дэрэ сүөһүлэрэ хох. Ылаларынан 1478 нах сүөһү, 558 сылгы тиһилэн турар. 6 бааһынай хаһаайыстыбаларын ынах

ла. "Чэбдик" социальнай-культурунай киһинэ сыл у-тата 150 араас дыһаллар ыһытылыннылар, үгүс санга аппаратура булуллубут, онон үлэ өссө тупсар турук-таах. ОДьКХ отчуота бири-интэриэһин тарта ол курдук, отчуоттанар кэм устата ба-анньык үлэлээн 1297 солк., тракторынан өҥө 35945 солк., уу таһар маасына 18808 солк. киллэрбиттэр, гараж 48000 солк. өнөкү-нөрбүт, кварплата иһин төлөбүргэ 6996 солк. кири-бит, пилорамага 100 кубо-метр мас эрбамит. Бу үлэ-лэргэ 5011 литр бензин, 16957 литр солярка, 853 тонна таас чох туттуллубут. Оскуола салалтата улары-бытынан отчуота туруорул-лубата.

Баһылык К.Н.Жирков бэйэтин этигигэр эрдэ түөлбөлөрүнэн санаа атас-таһытын бэрээдэгинэн сылдыһытын кэлсэтэ. Нэһиликкэ сүөһү уопсай ахсаана урукку совхоз сааһаабы кирибин аһара түспүтүн бэлэттэтэ. Кэтэх хаһаайыстыба, онна тиэр-

ыбара уо.д.а. курдук күннээһи олох туттаах бол-пуостара долгутар эбиттэр.

И.В.Сивцев тиһэччи-тэрин уонна флюорогра-фияны нэһиликтэринэн командировкалыыр наада-тын, айанна ветеран чөлчө-түнэ дуона суоҕун санат-та. И.Е.Васильев бааһына-лар хаалан эрэллэрин, ком-байн суоҕа бурдугу хо-муйууга эрэин үөскэтэрин, кварталнай котельнайы чааһынай малларга эмиз холбуурга баратын эттэ. Ки-ни: "Ыччат спортзалга интиллэр, онон быйыл спортзал хайаатар да олоххо кириэрэ наада", - диин тоһоһолорон бэлэттэ-тэ. Т.Г.Тарабукина ба-лыһына иһинэн үлэлэбит чэбдигирдэр лаабыр үчүгүйдик үлэлэбитин иһин врач Т.Я.Неустроева мах-танна. В.С.Оконешников баһылык К.Н.Жирков үгүс идеялардаах үчүгэй үлэни буоларын бэлэттээн турар, кырата 5 сыл үлэлэтэрин диин бүөм санаатын иһитиннэрдэ.

Нэһилик баһылыга К.Н.Жирков дьонно

13 төбө. Бүгүнкү туругунан нэһилик үрдүнэн 100-тэн тахса ынах төрөөбүт.

Н.С.Полова сэмиздэ-сэйдээх уһууаан 24 үлэти-тэтэ. Хас оҕо ахсын күнүгэ 35-50 солк. суумалаах айылгы көрүлүр. 10200 оҕо күнээх уһууаан былаа-нын 95 % толордо. Үтүө дыһыла чэрчитинэн музы-калай-физкультурунай са-лаа үлэ-э кириэр. Спосор-дацияныан уонна үрдүкү таргылт үбүлээһининэн 80 тыһ. солк. суумалаах араас мал-тарил атылаһылы-быт. Врач Т.Я.Неустроева сэмиздэсэйдээх ба-лыһына 17 киһи үлэлиир. Суһал көмө бизлэһинэ-бэлэһинэн акушерка толо-ро, тиһэ арааа суох. Ба-лыһына тустакх үлэтин была-анын 142 % толордо. Сай-ын чэбдигирдэр лаабыр 31 өрөнү хабын икки сезонунан үлэлэтибэт.

Нэһиликкэ ортотугар общественнай-культурунай үлэ түөлбөлөрүнэн аттарыл-лан ыһыллар. Барыта 5 түөлбө баар. Отчуоттук кэм устатыгар 24680 солк. өмө оһуһуллубут, ол иһигэр 6 ийбэ харчынан көмө, 50 киһиэхэ аһыан-уулунан. Кредитинэн 4 дэрэ ыалга субсидия бэрлиинэ. Рас-публикатаабы күнүгүнү бы-асталка дьаарбаһаабы "Кытайбан" б/х салайаач-чыта В.Д.Васильева кыт-тан бастагы мизэтэни ы-

нэтигэр аһыллар бородуук-суйа көрүмүн дэлэтин суо-тутар бири ыал дохуота 81 тыһ. солк. тэнэспит. Сайын 200 тонна от оттоммут, ол эрэри барыта техниканын буолан, иһинэн охсуллар сирдэр талабынан үүнэн эрэллэр эбит. Тизир-таһар үлэ ыраханньык барарын, чааһынайга баар аһынах техниканы ааһааха туран икки эрэ трактор сүүрэрин, иһикитин таргылталарга көмөтө хаһаайыстыбаны таргылтэ эттэ, оскуола уонна нэһилик техникала-рын, сылгыларын биригэ ту-тар наадатын тоһоһолоон бэлэттэтэ. "Чэбдик" СКК-га, балыһына капиталнай өрөмүөнү ыһтар наада бу-олбутун, оскуола буфетин кэнэти уонна тири тууу уолдыһыттарын, ону тэнэ оттук малы бэлэмнээһини, спортзалы үлэ-э киллэри-гэ сорукары аһына. Ити-ни тэнэ иһикс кварталнай котельнай наадатын, быһыттары аһааһааһы, сана АТС оһуууун уо.д.а. курдук үгүс үлэ былаан-нарын, ону олоххо киллэри-гэ үтүмүн үт, түмсүүлээх үлэ эрэйиллэрин эттэ.

Отчуот сүннүүн 23 ыйыты кириэр. Дьону кварталнай котельнай ту-туута, скважина уугун туһаа таһаары, иһикс во-доснаах, газопровод туу-улар, техниканы өнөкү-нөрүү, комбайны булуу, сыана үрдээһин, буолаары-тутар улуус баһылыгын бы-

сытыана эри-дэхситин, кырдыаастарга-жыамаат-тарга аһааһат болҕомто-лоон, дьон туһугар кыһал-лан үлэлиирин, ол иһин дьонун-сэргэтин санаата кэлбитин салгыы тыл этэ-ччилэр бэлэттэттир, киһи-эхэ үлэ-э-хамнаска өйбүл-тирэх буолар бабаларын биллэрдилэр. Түмүккэ ыһылыбыт үлэ-ни сыанаалаһын буолла, оһио куластааһынга үс киһи үлэни "ортоһон" сыа-налаата, уоннаабылар бары "үчүгэйнэн" сыана бысты-лар.

Мунньааха кыттыны-ылыт улуус баһылыгын бастагы солбууааччы П.Н.Мишкин бизс сылга үгүс отчуотка сылдыһы-тын иһитиннэрдэ. Киһи са-лалта үлэтин маһынык урдүктүк сыанаалаһын суоҕун кэриэтэ буолара ди-этэ уонна:

— Дьон санаата кэлбит, нэһиликкэ баар таргылт-лар салайааччылары, тоһу-с киһи, тэһэз отчуоттас-лытара—тэрээһин үлэ-септөөх таһыныа турарын маһыта. Иһикитин, Кон-стантин Николаевич, дьонун-сэргэн эрэллэрин толорор курдук өссө күүрэн үлэлээн-хамсаан би-эр, диин алгыс тэнэ тылла-рынан отчуот-мунньабы түмүктэтэ.

Татьяна ЗАХАРОВА, хаһыат общ. корр. Мугудай.

Биһиги Маарыкчаан-наабы потребобществобит, ханнык баһар потреб-ительскай кооперация кур-дук, пайщиқтаахтары кытта сибээһи тутуһуу, киһилэр хас биридиһэрин кытта үлэни сүрүн, кылаабынай соруугунан ааһар. Пайщиқта-ахтарбыт баар буоланар, биһиги үлэбит-хамнаспыт киһилэр социальнай турук-тара тупсарыгар туһуланар.

Бүгүнкү туругунан пай-щиқтаах буолаары, бэйэлэ-рин баа өттүлэринэн усуну-ос төлөөн, быһбардыыр са-астаах нэһиликкэ үөрт түмү-тү биригэ кириэр. Ол эбэтэр, 2000-2001 сс. 2836 киһи сайабыллыаһына би-эрэн, сана паевый киһиһэ-ыллылар. Итинэн улууска барыта 21 кооперативнай учаастак, оһор истэринэн 25 тирэх (опорнай) пуун тар-илинэ. Баларга прилавок үлэһиттэрин таһынан 36 ко-оперативнай контролердар күүс-көмө буолан үлэли-сидьаллар. Бары пуунна-ра пайщиқтаахтарга аһаан таргылт мунуктар нөнүө киһилэргэ аһаан то-лору информация бэрил-лэр.

Ааспыт сыл сагатыгар биһиги потребобщество пайщиқтаахтарыгар ба-

## ХАС БИИРДИИ КИҢИЭХЭ ТИИЙЭН

пайщиқтаахха 2002 сылга "Российская кооперация" хаһыакка босхо суртуууу биэрдибит.

Толору пайдаахтарга 486 тыһ. солк. суумага улун кэмиз туттуллар таһаарда-ры кредиткэ (иэс) биэрди-бит уонна чөлчөтүлүбүт сыананан барыта 56 тонна комбикорму атылаатыбыт.

Мэлдээхси, Толоон, Урэх-Күөрэ курдук кырыы учаастактарга концертаах, бэйэ кондитерскай оһоһу-га атылаах тийэн пайщиқта-ахтарбытын сэргэхситибит, көрдөһүүлэрин, кыһалла-рын истэн бэлэргэ ыллы-быт. Кындаага пайщиқтаах-тар туруорууларынан ла-рек астыбит, итинэн олох-тоохтор киһилэрин, аһы-даһы күннээһи наадыар таһаардырын атылаһар кыахтанылар.

Маһынын пайщиқтаах-тары кытта үлэ-э коопе-ративнай киһи буоларын эри-эи бары үлэһиттэрэ өйдүүлэр уонна ону си-тиһэргэ хайа кыалларынан үлэли сатыыллар. Маһы-

Лонгиновтар 4, Болтоно-тон Кампеевтар 4, Алаба-тан Мохначевскайдар 5, Го-голевтар, Оконешниковтар, Поповтар 4-түү, Мугудайтан Смирниковтар 5 киһилэрэ киридилэр.

Биһиги пайщиқтаахтар-быт эти-үүтү собогуопка-лааһынна элбэх кылаатта-рын киллэрэллэр. Киһилэр-тэн, холобур, бу ааспыт са-йын Мугудай олохтооҕо, 39 сыл стажтаах пайщиқыт Смирников Исаак Василь-евич уонна Алабадан 31 сыл стажтаах пайщиқыт Пестряков Андрей Ивано-вич бириди бэйэлэрэ 5-тии тонна үтү, оттон Чурапчы сэлэһинээһиттэн 12 сыл стажтаах пайщиқыт Мес-тинкова Дария Петровна 8 тонна үтү, 260 кг эти тут-тардылар. Киһилэр иһикит-тин даһыны бу курдук бэйэ-тиэргэниһэн тыа хаһаайы-стыбатын бородууксуйала-рын оһорон таһааран биһиги маһаһынарбыты-гар туттаран, потребобщес-тво собогуопкаа былаанын толороругар өйбүл буола

туралларыгар эрэллэп ула-хан.

Быйыл пайщиқтаахтар-бытын кытта биридиһээн аһааһааһаах үлэни салгыы күүһүрдэр, кэнэртэ былаан-наахпыт. Туох-ханнык иһи-нэ, 2001 сылаабы отчуот түмүгүнэн ыһылыбыт ба-рыстан пайщиқтаахтарга ко-оперативнай эһи төлөбүрү (выплата) оһоруохтут. Оло-ру сэргэ хас квартал аһын эмиз бонуснай аһы таргыл-лэ, кооперативнай учаас-тактарга "Пайщиқтаах күнэ" ыһылла. Сааскы өгүгэр үгэсэ кубулуйан эрэр лоте-рея оһиһотуохтут.

Ити ыһылар дыһааллар-быт, былааннарбыт бүс-бүтүнүү пайщиқтаахтары кытта үлэ-э, киһилэр аһа-аннарын сылан-сыл элбэ-тэн ийэргэ туһуланаллар. Быйыл биһигини кытта хол-бослут Чурапчытаагы потре-бобщество. Одьуууунаабы, Мындааһааһааһы уонна Мырдылааһы маһаһына-рыгар эмиз кооперативнай таргылт пууннары таргылтэ-эхпит. Баларга нэһиликкэ-эни кытта ыкса үлэлэһэн, пайщиқтаах дьон иһикитин ханатар сорукаахпыт.

Оһон бүгүн нэһили-ккэ-э туһулаан өссө төгүл этэбит: биһигиникин боу-лук, сыһыстараахпыт суо-ба.

Л.ФОМИНА, Маарыкчааннаабы потребобщество пайщи-ктаахтары кытта үлэ-э специалиһа.

## ДЬОҢУННААХ КӨМӨНҮ ОҢОРОЛЛОР

курса буолан ааста. Манна пединститут ректора, профес-сор Дмитрий Александрович Данилов, психологическай наука кандидата, доцент Иван Петрович Чабыев, педагогичес-кай наука кандидата, старшай преподаватель Илья Аф-насьевич Черкашин, педагогическай наука кандидата, до-цент Зоя Семеновна Жиркова, старшай преподаватель Ольга Павловна Сергеева кэллэр учууталлары, нитэччи-лэри проектированиеба, научнай-чинчийэр үлэлэрин тар-гылтэ үөрттүлэр. Пединститут курсун үрдүк үөрэхтээһин педагогика уонна психология кафедратын старшай преподаватель Степанида Николаевна Дмитриева сүрүннэ-

этэ. Маны таһынан "Педагогика" кафедратын старшай пре-подаватель Сивцева Мирлана Кононовна Чурапчы бастагы сүһүөх оскуолатын 5 корпусун саһаны киллэрэр инноваци-оннай үлэтин сүрүннэстэ. Уһууааннар үлэлэрэ улуус үөрэһиритин инновацияларыгар ураты мизэтэни ылар. Манна учууталлар идэлэрин үрдэрт институт доһоллонай үөрэхтээһин кафедратын специалиһа Николаева Алесина Васильевна Чурапчытаагы "Улыбка" уһууаан саһаны көрдөөһүнүгэ үлэтин сүрүннэстэ. Дээ, бу барытын иһин улу-устаабы үөрэх управлениета бэйэтин научнай салайааччы-ларыгар улууска үөрэхтээһин сайдытыгар көмөлөрүн иһин сүһэһиһ маһанар, иһикитин да ыкса сибээһи ту-туһа туралларыгар үлэлэһэргэ эрэллэн этэр.

М.ГЕРАСИМОВА, "Знание" общество улуустаабы таргылтэтин сэмиздэсэйдэ.

Улуус үөрэһиритин сайдытыгар үгүс көмөнү научнай салайааччылар оһоруллар. Бу ый 19 күнүгэр Башарин аатынан Сылан орто авторскай оскуолатыгар медицин-скэ-биологическай кылааһы үөрүүлээхтик аһылар. Манна биологическай наука доктор, пединститут проректора, Малай академия салайааччыта профессор Ольга Николае-вна Колосова уонна химическай наука кандидата, биолого-географическай факультет химия кафедратын сэмиздэ-сэйдэ Светлана Иннокентьевна Степанова кыттыны ылан оскуола үөрүүлээх түгэнин үрдэттилар. Тохсунньу 18-19 күннэригэр Болтоно уонна Хадаар орто оскуоаларын на-учнай салайааччылары, консультаннара педагогическай на-ука доктор, профессор Иосиф Семенович Портнягин кэ-лэн саһаны көрдөөһүнүгэ үлэлэригэр элбэх субэһи-аманы иһэрэн барда. Бу ый 21-25 күннэригэр "Аһыгы үөрэх-тээһин актуальнай проблемалары" диин темада пединститут

# САРСЫН САХА СУРУТУН-БИЧИГИН ТӨРҮТТЭЭЧЧИ



Семен НОВГОРДОВ

## ТӨРӨӨБҮТ СОРУГУМ

|                       |                        |
|-----------------------|------------------------|
| Испиттэн элэлгэнээн   | инэркэйэн биэрнэ!      |
| бардым,               | Саха ураанхай          |
| Таспыттан дьалкыйан   | дьоло томтойуор,       |
| бардым...             | өрөгөйа үрдүөр,        |
| Этэр тылым            | баайа барбарыар,       |
| эрэлэлээх иччитин,    | быйана дэлэйиэр,       |
| эглэгэтин эрэнээн     | өйө-санаата уһуор,     |
| иһиллээн туруу эрэ!   | үөрэээ дилиннэр        |
| Үөскээбит кэскилим,   | дизритин (...)         |
| төрөөбүт соругум дьэн | онорбут оноһуум        |
| саха эрэйдээххэ       | ордук үчүгэй буолан    |
| саргыны салайарга     | иһиэ,                  |
| сананан сымдыабын,    | тэрийбит тэрээһиним    |
| сагастарым            | тэлгэнэн иһиэбэ,       |
| барахсаттар!          | санаабыт санаам        |
| Дьонум сордоохтору    | сарсыарда айыи сайдам, |
| дьолог тиксэрэргэ     | күнүс айыи күүһүрэн,   |
| дьоһуннанан           | киэһээ айыи кизбирэн,  |
| сылдыабын,            | түүн айыи түмүктэнэн   |
| доботторум оҕолоро!   | иһиэбэ,                |
| Ытык ырам             | өйдөөбүт өйүм          |
| ыттыһыа суоҕа,        | өбүллүө суоҕа,         |
| айыи санаам           | эппит тылым            |
| алдыһыа суоҕа,        | экиһи быһа             |
| кэрэ санаам           | мүччүрүүө суоҕа!       |

## "САХА ДАНКОТА"

Сотурутааһыта "Кыым" хаһыат С.А.Новгородова "Саха Данкота" диэн ааттаабыта сирдээх.

Новгородов маннайгы маассабай суругу-бичиги, үөрэх кинигэлэрин айбыта, ону барытын бэйэтинэн сүүрэн-көтөн, очотоосу интеллигентини түмэ тардан тэрийбитэ. Ону ааһан, сахалыы бичээти, литератураны тэнитэргэ полиграфическай базаны эмиз тус бэйэтэ түргэнник, киминилээтих, ол эрэри бигэтих, дьоһуннаахтык түһэрлэллэбит ахылаат буолбута. Бу дириг билин, булгуруйбат дьулуур, сөбүмэр тэрийэр сатабыл түмүгэ этэ. Ону, очотоосу мэр сэрин сылларыгар, алдыһы-кээһиник, тохтуу ортотугар, "төрөөбүт сорук" иннигэр, норуоту сырдыкка таһаарарга сыраны, олоху харыстаабатахха эрэ ситиһиэхэ сөл этэ. Новгородов бэр-кэ билэр В.В.Никофоров оч-

чолорго ити туһунан ахты-тын истиэбик (ахтытыгар кинигэлэрин бичээтиригэр Петроградка кытаанах дьылларга бэрт эрийи-кыһалҕаны көрбүтүн суруйар): "Кини бэйэтэ кэпсиринэн, маннайгы малдьар дьарсана-та сыстыбытын төрдө сонно буолбут. Хас да эмэ мэлдьи аһардас очотоосу мээрэ-инэн 100 грамм хара килиэби, сизин олоорбутум. Ити кэннэ кыһын букатын оттуллубат тон дьыбэ олоортум, онно ааньа таһнар таһаһым суох буолан, сарсыарда кыһан таба турбат буола, титирээн турарым дири буолара. Он-тон барыттан иннибиккэ-толлубаһа, туох баар күүһүн харыстаабакка, баран-кэлэн, кинигэлэрин 1923 с. бичээт-тээн таһааран Саха сиригэр ыппыта". Ити кэнниттэн со-тору 1924 сыллаахха олунуу 28 күнүгэр Ленинградка баа-ра-суоҕа 32 сааһыгар мэлдьи-эн хомолтолоохтук өлбүтэ.

## САХАЛЫ ОСКУОЛА ИНИН

1913 сыл бүтүүтүгэр Пе-тербург норуот үөрэтирин-тин туһунан Бүтүн Россия-тааһы съезд буолбута. С.А.Новгородов, 21 саастаах студент уолчаан, манна "Са-халар тустарынан, кинилэр оскуолаларын уонна үөрэххэ бырааптарын чааһынан" да-кылаат онорор. Дагылаат сүрүн санаата - саха тылынан үлэтир, үөрэтэр саха нацио-нальнай оскуоланы тэ-рийин. Оскуола дидактиче-скэй принциптэрин уонна ис хоһоонун туһунан кини ма-ныгы элпит: "Чтобы прибли-зиться к этому святому идеа-лу, нам нужно, скажу более, прямо необходимо собирать в качестве подготовительного материала все дорожное и самобытное для данной на-циональности, будь то про-изведение словесного твор-чества народа, предметы его обихода, все другие средст-ва для изучения его истории, языка, верований, всего де-яственного уклада повседнев-ной его жизни и прочее. Нет

сомнения, что все это ро-дное, перенесенное в ине-родческую школу, сразу ее преобразует, так как оно бу-дет несравненно ближе сер-дцу и уму ребенка, всей пси-хике, чем современные нам пособия и руководства". Онон билигин ученайдарбыт, методистарбыт ырытан онорбут, Правительстве ылыммыт национальнай ос-куола концепциятын, кэскил-лэ быһаарар суолталаах кон-цепция төрүтүн, во сыл ана-раа өттүгэр С.А.Новгородов биэрбитэ. Ити сүрүн санаа-тын кини атын да үлэлэригэр көрөбүт. Ол эрэри бу өттүнэн Новгородов 1923 с. тахсыбыт, кырдык да, "Энциклопедическай ис хоһоон-ноох" (Е.Д.Полуанов) крес-томаттыа ураты суолталаах, билигин да (биллэн турар, санаһын көрүллэн) нацио-нальнай оскуола концепция-тын олоххо киллэрэр үөрэх кинигэлэрин анарга үтүө хо-лобур буолуон сөл. Дьэ, ки-ни эллитини, ити "сизбитэй

идеал" бийиги эрэ кэммити-гэр олоххо киллэрэр чугаһаан кэллэ. Ону да, А.И.Софро-нов С.А.Новгородов кэ-

риһингэр анаабыт хоһоону-гар эллитини, кэбиннэрэн кэбислээх, дьулуурдаахтык өрө тутан бардахпытна.

## С.А. НОВГОРДОВ - УЧЕНАЙ-ФИЛОЛОГ

С.А.Новгородов ученай быһытынан саха филологи-ятыгар кылаата олох да ыры-тылла, сыналана илик. Со-рохтор улахан наумнай үлэлэ-ри суруйбатарынан мыһаа-санмахтарым сөл. Норуоту харанаттан сырдыкка таһаарар күүрэниэххэ, түбүктээх үлэтин үөһүгэр, хо-молтолоох кып-кылгас үлэти-гэр, ол, кырдык, кыаллыба-таа. Ол эрэри саха филоло-гиятын араас салааларыгар бэйэтин ураты суолун-интин хаалларбыта. Наумканы хам-саталлар, кэскилдиллэр - суолдугут сулус идеялар, ди-риг, кикэ билингэ олодурбугу быһа этиллэр иннибиккэ-сирдык таһаһылар, өтө көрүүлэр. Кини, холобур, фонетикада мындыр билиэ-тээһинэрэ, саха тылын бы-лыргы Орхон Енисей мэҥэ та-астарын тылларыгар чу-гатаһан ханыһааһына, саха-лар былыргы төрүттэрин туһунан көрүүлэрэ, саха ты-

лын түөлбэлэрин араар-тааһына - ити барыта бийиги кэммитигэр кэскиллээбэ эбэ-тэр сөлгөөбө көстөн табыста. Билигин С.А.Новгородов ха-алларбыт нэһилиэстэбитин балай да толору түмэн көрдөрөр икки кинигэни профессор Е.И.Коркина бэ-лэмизэн таһаарда. Аабаанчы-лар бу кинигэлэртэн бэрт эл-бэх көрөхсүбүллэри булуок-тара. Кини общественнай, по-литическай ис хоһоонноох сахалыы суруйууларыгар, дьонноругар, добогторугар суруктарыгар саха тылын калдык курдук үтүөкэн, чабылхай этигэн стиллэрэ үөскээн испиттэрин аабаан-чылар билиэтиэхтэрэ дин са-ныһыбын. Үөрэх кинигэлэри-гар уонна атын да үлэлэригэр саха тылын сатабыллыахтык туттан сана терминологияны төрүттүүр ханыһаны ылбы-тын эмиз көрүөххэ, онтон үөрэниэххэ сөл.

## СЫРДАТААЧЫ ДИЭН КИМИЙ?

С.А.Новгородов кылгас эрэри чабылхай кэрэ олохун бүүс-бүтүннүтүн биэрбит дьыллата - төрөөбүт норуоту-гар суругу-бичиги тарбатан, кинини сырдыкка таһаарым. Кини өйүнэн-санаатынан, идеятынан, үрүлүйбүт-хара-ллыбыт үлэтинэн - дьиннээх-сырдатааччы харабынан, өйүнэн-санаатынан сыйма-наһы. Оттон бийиги истори-яны, историческай личносту-гар сыаналырбытыгар сыр-датааччы диэн куруук кэлин диэн тэбэргэ үөрэммит дьоммут. Сырдатааччылар диэн революционердар буол-батахтар, общественнай, го-сударственной деятеллэр да буолбатахтар, кини аймах, уопастыба сайдар сокуонна-рын өйдөөбөтөх, ботараһан мунур дьон, көннөрү "тым-тык туттааччылар эрэ" диэбит курдук сыйан олохсуйбута.

Дьинэ, культура сайдыыта, кэлин тибэһэр уопастыба олохун, уопсай сайдыы хай-ыскатын, таһымын быһаара-рын, снэри-майгыны түстүүрүн, норуот - норуот, омул - омул буолан бэйэтин хатыламмат уратылаах кыла-атын биэрэн кини аймагы баһытарын өйдүүр кэммит кэллэ. Онон сырдатааччылар диэн өйдөөбү, үтүөнү, үлэлээри тэнитэр дьоннорбу-тун итинник наһата, очо ахсарбаттык сыйаһаһар-бытын ууратан, кинилэргэ сөлгөү, дьоһуннаах сыана-ны биэрэтиэхтэһит. С.А.Нов-городов саха норуотун чулуу уола, улуу сырдатааччыта бу-олар диэн быһа билиннэхтэ-эхпит.

П.А.СЛЕПЦОВ,  
[Төлкөнү түстүүр төрөөбүт тыл] киниэст-тэн. Дьоккуускай, 1999 с.).

## Данчык эмээхсин уонна кини уолаттара

Республика обществен-ноһа саха бастаах лингвист С.А. НОВГОРДОВ төрөөбүтэ 110 сылын бэлэ-тир дьыллары ыһтар. Ки-ни төрөөбүт күнэ Сурук-би-чик күнүнэн биллэрлэлэн ту-рар. Ити Семен Андреевич олохун, үлэтин бары өттүнэн

үөрэтэргэ, чинчийэргэ кыагы биэрэр, биэрэ дьаһаны тур-дара. Бүгүнгү ыстатыйабар С.А. Новгородов үлэтин-хам-наһын, кини общественнай сибээһин, онорбут, айбыт үтүөтүн эридьэстии барба-ка эрэ күн-күбэй ийэтин Анна Николаевна Новгородова, дьонно-сэргээ биллибитин-эн Данчык эмээхсин туһунан тугу истибиллин-билбиллин, захыллын түмэн биэрэргэ быһаарыным.

Анна Николаевна төрдүнэн-ууһунан төрүт Бол-тоно. Алта уоллаах Николай Кривошапкина сордох кы-ыс оҕо буолан төрөөбүтэ. Ни-колай Кривошапкин дьокно-сэргээ биллибитинэн Улахан Ньюкулай диэн. Анна Никола-евна Кривошапкина Ачыах Новгородов уолугар Андрей Александрович Новгородова-ка кэргэн тахсыбыта. Андрей уонна Анна Новгородовтар барыта уон оҕону төрөппүтэ-риттэн Анна (Уһун Анна), Улахан Боккуйа, Кыра Бок-куйа, Сэмэн, Өндөрөй, Ылдьаана баалларын билэ-бит.

Николай Саввич Соловьев кырдыгас өрдөөһүтэ үөрэл-пит докумуона-1917 сыл-лааһы биэрэллэс көрдөрүөнэн, Кытаһыктаах абатын ууһугар Анна Никола-евна Новгородова саамай

байдарынан бэлэстэммитэ-55 сылылааба, 119 ынах сүөһүлээбэ ыйылыбыта. Итиннэ элбэх сүөһүнү кини кайдах интэрэй, көрдөрөрөй? Уксун уостаан интэрээр эбит. Дьон көлөһүнүн баттаабат буолан, киниэхэ улгунуук сүөһү көрөөччүлэр көстөллөрө. Ким туох кыһалбалааһынан көрөн сүөһүнү сыл таһаары-болпуруоһун быһаарара. Со-рох кини үүккэ-аска, сорох идэһэ сүөһүгэ наадылар бу-оллаһына кэпсэтин ол сүөһүнэн барар эбит.

Анна Николаевна саар тэ-ли орто уугуһааба, толук көрүүнээбэ, көннөрү хара-баран сөбөрлөөбө, толору эттээх-синиһээх, турбут-олорбут дьахтар этэ диэн Болтоно кырдыгастара ах-тар буолаллара. Мин 1991 сыллаахха күһүн Болтоно ытык кырдыгаһын Егор Фи-липпович Егоровы кытары аһаан-минэн кэпсэтин тура-бын. Кини оччолорго уолугар Захар Егорович Егоровка Одьулуун нэһилиэгэр олорор кэмэ этэ. Егор Филиппови-чан Новгородовтар Чура-айытааба ханан олоорбутта-рын ыйылытын. Онуоха бу курдук кэпсэтибит: "...Сэмэн аҕата аах Чураайыта алааһын собуруу энэригэр, булгуннаах анараа өттүгэр,

куулаба сайылыктаахтара, Үс салбаһыннаах нуучча дьыһа, муосталаах улахан балаан дьыһ булгуннаах собуруу өттүгэр турбуттара. Ити кини-лэр кыстыктара этэ. Аҕалара Өндөрөй оҕоннор нуучча-лы хааннааба, кини арылхай харахтардааба, ыраас сөбө-рлөөбө. Күүстээх-уоктаах кини дьыллэрэ. Мин арабына-ан балаан иһигэр тустан ма дьы к т а с ы т т а р ы н өйдүүбүн",—диэн. ("Кыым", 13. 02. 1992).

Салгыы Данчык эмээхсин олохун биэр эмэ түгэнигэн кэпсээ эрэ диэн Егор Филип-повичтан көрдөспүтүм. Онуо-ха кини кэпсээһэ маанык: "Гражданскай сэрин саҕала-һын аҕай иннинэ быһыыла-ах, биэр күн Егоровтарга Данчык эмээхсин тийээн кэл-бит уонна: "Бейиэл бийиэхэ кыстаат, Олус чукуйдуум. Кэпсэтэр-ипсэтэр киниэ суох буоллум. Суулаһан, уопсай хогонноһон олоруохтут этэ буолла",—диэбит. Бу кэмнэ Егор Филиппович саҕардым кэргэһинини кэмэ эбит. Ки-ни: "Эмиз того хос хаманчыт буола барабыный?"—диэн аҕата оҕоннортон чуут кыр-бана сыспыт. "Ылбыт, убаас-тыр дьоммут ыһырыгытта-рын кэннэ олоруохтут дуо, көһөбүт",—диэбит онуоха аҕата тинир-тамыр тыллары-нан.

(бүтүүтүн 3 стр. көр).



Мария Павловна Новгородова, Елена Семеновна Новгородова уонна сизин аҕа Коля.

# С.А.НОВГОРОВОДОВ ТӨРӨӨБҮТЭ 110 СЫЛЫН ТУОЛАР

(бүтүүтэ. Иннин  
2 стр. көр).

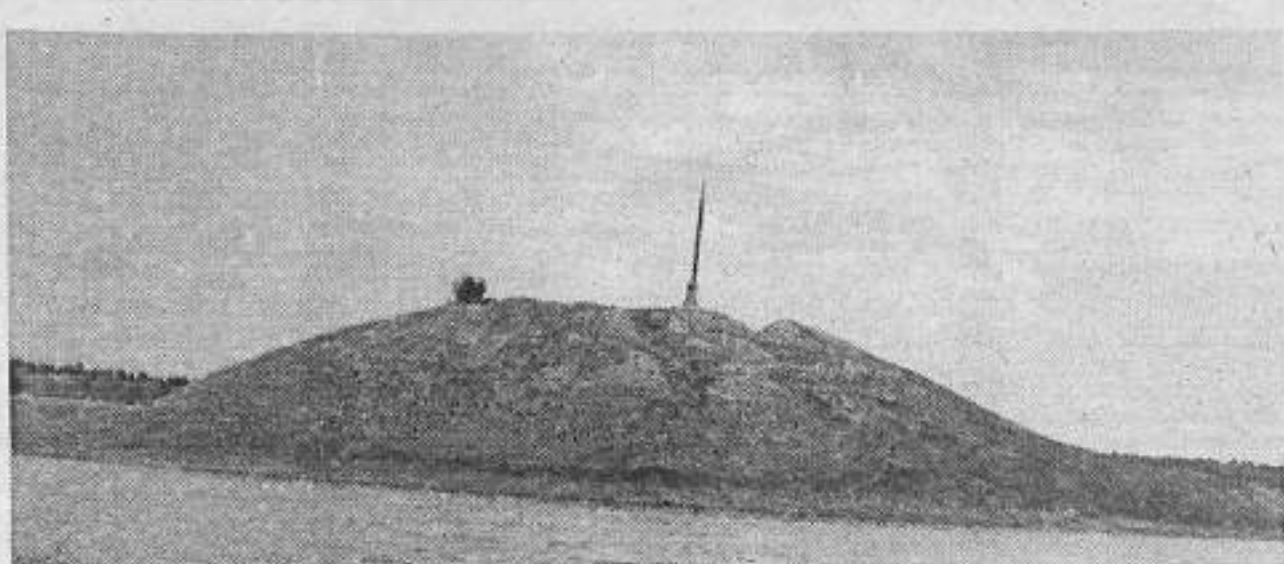
Иннээ гынан, Егоровтар Аанчык эмээхсингээ келен күкүрээт кыстык хаар түспүгүн кэннэ 30 сүүлүзүктөрүн үүрэн тийбэттер. Үс мэнзник хотонунан кыстаабыттар. Бир күн туун үөлүн сабана кэдээн буолбут. Хотон умайыт. Ол быһылаан уонна Аанчык эмээхсин булугас өйүн туһунан Егор Филиппович Егоров бу курдук сөһөргөзбүтэ: "Сүүлүр тумаастар кутталара үөскөбүтэ. Аанчык эмээхсин: "Силип, кытат, муостанан сыыллан киирэн сүүлүр бааллыбыт быларын быһаарынан быһыта со-топтоо", - диир соруйбут. Адам өс киирбэх ону истэн уонтан тахса сүүлүнү соһон таһаар-таабыта. Ити уонна 70-ча сүүлү быдыаммыта. Ону тутта эгээстэстэн испиттэрэ. Эмээхсин, өйүн өйдөөх, ол сүүлүрүн эгин идэһэзэ тут-туллуохтаах сүүлүрүгэ атас-тастыта. Иннээ гынан сүүлүтүн ахсаанын балаңда толоруммута. Аанчык эмээхсин баттыгаһа, кэчээгэйэ суоҕа. 200-чэчээс чугаһыыр сүүлүрүгэ да, онтун үксүн дыогко уостан көрдөрөрө". ("Кыым", 13.02.1992).

Аанчык эмээхсин улахан уола Сэмэн Новгородов өлбүтүн Кураанах Алааска кыстаан олоһон истибит эбит. Уолун наһаа аһыйбыта, улаханник хараастыбыта үһү. Онтон алта сый буолан баран аны кыра үлүтүн Андрей Новгородовтан илинтин сөтүбүтэ. Андрей Андреевич Новгородов туһунан этэн аһардахха, манньык. Кини 1915 сыллаахха Дьоккуускайдагы реальный училищени үөрэнэн бүтүрэн, улууһугар 1917 сыллаахха быраабылар эстэхтиригэр дэри сурук-сүтүтэ. 1926 сыл күһүнүгэр дэри улуус исполкомун председателинэн үлэ-лэбүтэ биллэр. Очотооһу олох түһүлүзү-тахсылаах очуругар оҕустарбыт Андрей Андреевич Новгородов поли-тическай репрессияга түбэһэн 1930 сыллаахха бы-лаас органнарынан ытыллар-га биригэһэрдэммитэ. Ки-ниттэн Анатолий диир биэс саастаах оро хаалбыта.

Аанчык эмээхсин Питэр-тэ Сэмэн Елена диир кыыс, манна олоһор Өндөрөйтөн Анатолий диир уол, улахан кыһыттан Аинаттан (Уһун Аанаттан) Иннокентий (очо-лорго улахан киһи), Андрей уонна Матрена (Фома Ефре-мович Поповтан) сизн оҕоло-ро тулааһа хаалбытара. Билиги эбэбит Анна Андрее-вна Новгородова (Уһун Аана) ыалдаан өлбүт. Ол кэмгэ арам Андрей, кини балта Ма-трена биэс саастаахтара үһү. Эбэбит Анна Андреевна, арааһа, кыһынны кэмгэ эбэбит быһылаах. Эһэм Фо-ма Попов (Куома) арабын уонна Матренаһы бэриинэ-э суулаан аттаах сыарбаа ууран илдьэригэр адыас ты-ыммыт хайытара сыспыта, мин дэлби мөхсөммүн хайаас таһааран тыын киллэ-риммиппит диир арам Андрей

Фомин Попов биер түгэнгэ кэпсээн турардааҕа.

Аанчык эмээхсин сизн оҕотун Елена Новгородованы көрүөн олус дин бабарара үһү. Семен Андреевич этэҥэ өлүөр сүлдьүмүтэ буоллар, 1924 сыллаах сайын Чуораай-ыттааҕа олохторугар көрсүөхтээхтэр эбит. "Күбэй хотун ийэм! Эн тыннаах су-раххын истээт, таптыыр уол үөрүөбүнэн үөрдэбин дии. Эн кыһыстыга, кыһарбаһа, уокка-күөскэ кииртэлээн тах-саахтааһың буолуо ээ; ону саныы-саныы сүрүөм-бы-рым ыалдьар этэ. Дээ, хата, ол эрэин билигин сарбыл-лан эрдээ диир үөрөбүн. Дьың-уотун төһө эрэ дьың-найды буолла, аһың-үөлүң төһө эрэ алдьаһа буолла. Дээ ол алдьархай бүтүн саха омук үрдүнэн кэлбитэ чэхчи, соботох эн эрэ үрдүгүнэн кэл-битэ чэхчи. Оһон бачча тын-



Чуораайытта алааһын булгунньабыр С.А. Новгородова обелиск

## ААНЧЫК ЭМЭЭХСИН УОННА КИНИ УОЛАТТАРА

наах ордон баран, эн били-гин, хайдах эмэ гынан кырды-ар савсар, өлөр үйүрү дээ сынныаланньык олоһоохтоо инигин...

Дээ, ийэккээм, отут орду-га бирибин туоларбар ойх-ыллым. Сахаа санаалаах бэйэм онтукам табыллымына, нуумчаны ыллым. Онтон бэр-кэ хомойор үһүгүн. Бэйэн Дьөгүөссэ Сивцев хотунун хайгыыр буоларын, мин Маайыкабын үөрөбүнэн да, силитинэн да ол хотун-наах ордон буолуо дии са-нааһым. Кэпсэһтэн, кы-гээһинэ суу-хаан уруу-ларбар, бэйэм хайгырар үһү-сүтэ олор-го, ээ, бу олоһуна тас гына олоһор.

Эһил сайын минигин кыт-га барсыах буолар, аны күһүнүгүтэн ыла кинини саһа-лыы үөрэткэх буола-был... - диир Сэмэн Новго-родов ыам ыйын 9 күнүгэр 1923 сыллаахха суруйбута.

Аанчык эмээхсин кийи-тин Марил Павловна Новго-родова кытары суругунан да буоллар билсэрэ. Андрей Ан-дреевич Новгородов Мария Павловнаа ыһыт сурукта-рыттан да ол көстөр. Кийи-лэп төрүт араспааныта Фе-лицига диир. Аҕата Павел Ми-хайлович Фелицин Рязанс-кай-Урал тимир суолун тийилгир баар тэрилтэзэ көннөрү сулууспалааһынан үлэһэбитэ. 7 оҕолооҕо. Ма-рия Павловна чугас аймакта-рыгар Чулкина Евдокия Ва-сильевнага (төрөөбүтүнэн Челинцевага) Рязанскай күбүрүнэзэ баар Скопин ди-эн куорат олохтообор иһил-либитэ. Кини Москвага гим-назияны, Питердээһин Дьах-таллар үрдүкү курстарын си-тиһиллээхтик үөрэнэн бүтэ-тэбитэ. Кэлин Илнин тыын-наах тыллар институттарыгар араб тылын үөрэтэр разрядка үөрэнэ киирбитэ. Онно Се-мен Андреевич Новгородову көрсүбүтэ. Сотору холбоспун-тара. Сыбаайбалара Маркоз академик оҕдооботун дьы-тигэр буолбута. Онно Мос-

кваттан Кузьма Осипович Га-виллов кэлбит.

1924 сылга С. А. Новго-родов Москвага Госиздат иһинэн үлэлиир Саха секция-тыгар редакторунан, Иркут-скайдаагы университет пре-подавателинэн үлэ-э ыһырыллыбыт, ону тэнэ Па-риктан ыһыры суругу тутан санаата көтөүлүлүбүт кэмэ эбит. Ол үтө баа санаалара туолбакка хаалахтааҕа...

"... Среди веселья и ра-дости никто не мог подумать, что герой дня-этот жизнера-достный, улыбающийся чело-век спорит какой-нибудь год..." - диир Мария Павло-ва кэргэнин Сэмэн Новго-родов туһунан ахтытыгар этэн турар.

Сэмэн эрэдээх оҕотун Еленаны көрөөхтөөбөтө. Аанчык эмээхсин сизн оро ха-артыскатын көрбүт буолуон сөп эбит. Арааһа, оччолорго Елена Семеновна баара-суоҕа иккилээх-хастаах быһылаах. "Леночка до та-кой степени похожа на отца, что ее называют 'маленький Семен Андреевич' и вообще она как-то похожа на мальчи-ка лицом, голова у нее такая же большая, как у отца. По-сылало Вам фотографию, мы синалились с Леночкой перед дачей, где вы сами можете су-дить о сходстве", - диир 1925 сыллаахха муус устар ыйга суруйбута. Ол кэмгэ Андрей Новгородов баара. Онно Аан-чык эмээхсин суругу ахтаран истибит, сизин хаартыска-тын көрбүт буолуохтаах. Еле-на Семеновна Новгородова билигин Санкт-Петербурга олоһор.

Аанчык эмээхсин Андрей Новгородовтан сизн оҕотун дьыллатын билээхтээбитэ. Кийитэ Софья Егоровна Новгородова (Николаева, Та-атта) Сизлээбиттэн төрүттээс, Аанчык Дьөгүөр (Кыһа) оҕотун Анатолийы бэйэтин кытары илдьэ барбы-та. Анатолийи мин арам Анд-рей Попов 1938 сыллаахха хо-ту Булун оройуонугар Ту-

мат нэһилигэр Сабастырга ахсаан учууталынан аһаан барытыгар биер ый устата Дьоккуускайга олоһон илдьэ бараары көрдөөн көрбүтэ да, буолбата. Дьон кэпсэни-ин сүһүккэ тааһа, Анатолий муннааһы Жатайга туох эрэ техникескай үөрэххэ үөрэнэ сырытаһына хайыһылаахтар өлөрбүтүт. Бырааттны Нов-городовтар кэлинки олохто-ро ити курдук эргийэн тахсы-быта динирбэр тийэбин.

Төһө да кыһалҕаны, эрэин-муну көрүстэр, Анна Николаевна Новгородова - Аанчык эмээхсин ой-санаа, майгы-сигили өттүнэн улахан өйдө-сүтүтэ. Ой-санаа санаата, сахалын миндир өйө өрүүтүбүтүгэр сөп.

Аанчык эмээхсин биер кыһын, 1928 - 1929 сыллар дэки быһылаах диир сэрэй-эбин, Болтоко кырдыараста-ра этэллэринэн, нэһилиггин ыалларын аттаах сыардан-карийэ сүлдьэн барылары-гар: "Аны сайын ыһаах тэрий-эбин", - диир иһитиннэр-бит. Кырдык, нөһүө сайын бас ыйын 20 күнүгэр Чуораай-ытта эбэ согуруулу-арбаа ту-мулун ыһыгар күөх ыһаасын оттоох көнө ньуурдаах хону-га дьонун-сэргэтин чоубутан ыһаах түһүлүгүн аспыта. Ити туһунан ытык кырдыабыт Николай Саввич Соловьев "Аанчык эмээхсин ыһаага" диир ыстатыйаны өтөрдөөбүтэ "Сааа олох" хаһыахха суруйан турардаах.

Аанчык эмээхсин ыһааһын хайдах тэрийбитэй? Кыһынны быһа аһын-үөлүн хаһааммыта, ыһаахха аһаан уон байтаһын ыһааһы өлөртөрбүтэ. Кыһыны дэлэй-дик аспыта. Нэһилиггин эр дьонун, дьахталларын саамай мааны тагастарын таһаан ыһаах түһүлүгүн кизгэтэл-лэригэр көрдөспүтэ. Бэйэ-э буоллар сааһаах ситэри тэрээһиннээх таһаһын-сабын кэтэн туран арылаах сала-маатынан, кейөрбө кы-һыһынан аал уотун аһаһыта, ыһаах түһүлүгүн албаабыта. Туох санааттан бу ыһааһы ыһарга санааһын бу кур-дук быһарбыта: "...Бийиги, төрүт-уус дьонор Новгород-овтар, үлээһэн-хамнаан, үөскээн-төрөөн аһаан эрбүт. Бу дойдубут барахсан уйгула-ах туонаһыттан, балысхан быйаһыттан тийиммиппит, дьоммутун-сэргэбитин кытта эйэлээхтик-иллээхтик оло-р-бут бэлэбит буоллун диир, Аанчык эмээхсин аһаан-ми-нэн ыһаах ыспыта диир дьонун-сэргин өйдүү-санын сырыттыннар диир бу ыһааһы ыһааһы", - диир.

Аанчык эмээхсин тэрий-бит бу ыһааһар Кестөкүүн Бөтүүнэп (Бөбө Хомохой) Дьон Дьанылы "Уйбаанчык" диир хоһорунан романыгар этэн аһарбыт кийитэ уонна



Олоролор: Андрей Александрович Новгородов, Анна Николаевна Новгородова - Аанчык эмээхсин. Тулалар: Андрей Андреевич Новгородов, Фома Ефремович Попов (Куома). 1914 сыл, Дьоккуускай.

Дьөгүөр Манастырал диир бөҕөстөрү адыас былыргы-лы таһаһынан сабан киллэ-рэн, ааттарын-суолларын нэргиздээхтик иһитиннэр-эн туран туһуннарбыттар. Хапсыһы көтүлүтүтүрүн курдук сытыытык барбыт. Бөҕөстөр бастаах хап-сыһыларыгар нэргиздэрин тыһа өрө ланыгыры түспүтэ үһү. Эр биликтэспиттэр. Онно Дьөгүөр Манастырал күһүнэн баһыа тутара үһү да, Кестөкүүн Бөтүүнэп (Бөбө Хомохой) кыһаан ох-торботох.

Аны туран, Аанчык эмээхсин ыһаах сизин ситэрэн иһи биэрэстэ уһунаах сиргэ Чуораайытта бэйэтигэр сүүрүк аттар күрэхтэһиллэ-рин тэрийбит. Сүүрүк аттар Чуораайытта улуу тумула-рыттан биридэстэрин Уустар тумуларын аһыһарыттан түспүтүт. Онно ат сүүрдүүтүгэр Таатта улуутун Тыһаһа нэһилиггин Маһа Уола диир кийитин кыра сүүрүк болтоһолор аттарын атаһаах оһорботох.

Бу ыһаахха Николай Дмитриевич Субуруускай ай-мах быһыһынан ыһырыллан уонна Куоста Сокольников сүлдьүбүттар. Ат сүүрдүүтүгэр Субуруускай хомолөспүтэ буолуо дии са-ныһын. Оччолорго кини аатын-суолун үрдүгэр сүлдь-ар кэмэ этэ уонна ат

сүүрдүүтүн тэрийсэрин олус диир сөбүлүүрэ.

Аанчык эмээхсин саа-былыргы төрүт олоҕо-дһааһа уларытар турукка ки-ирбитин көрбүт буолан, урук-ку олоһун өйдөбүлүгэр, ол кэ-риһигэр дьың сахалын тэ-риллиллээх ыһаһы аһаан-минээн ыспыта үтө сэлэн, кэ-рэ кэпсээн модьорото буолан күн бүгүнүгэр дэри тийэн кэллээ.

Анна Николаевна Новго-родова - Аанчык эмээхсин курдук саха нуруотугар үйэ-саас тухары өнөтө-үтүөтэ өрүүтүн ахтыла турар кийини Семен Андреевич Новгородову төрөппүтүнэн даһаны саха нуруотун бастыг дьахталларын аһаһаһыгар киллэрэн, сурукка-бичиккэ бэллээһэн, кини туһунан үтө өйдөбүлү хаалларар кэм-кэ-рин кэллэ дии саныһын. Аанчык эмээхсин туһунан өссө да элбэи кэпсээххэ, сөһөргүөһү сөп этэ. Бэйэтин кэмн өйдөөх-санаалаах, си-эрдээх-майгылаах, үтө сана-алаах кийитэ буоларын уола-тарын Сэмэн уонна Өндөрөй Новгородовтары хайдах кур-дук ситэ кэрэ дьон гына ой-санаа өттүнэн итэн таһаар-быта даһаны Аанчык эмээх-син личность уонна нйэ быһыһынан олус үрдүгүн этэр, кэрэһилиир.

Сэмэн ТУМАТ.

Елена НОВГОРОВОДА

### СААЛАҔА - ЧУРАПЧЫЛАР

Хаар. Олунньу хаара сыдыаһа тыкта. Хараһы сааһырта түннүгү уһуурдаата! Арай ону баһыһа, сүрэһи уйадыта. Ахтылган барыһытын тэһинэн кууста.

Өйдөбүл ситимин быспакка кэллибит! Эдэрдини-эмэһинин бары муһунубут. Биер дойдулаахпыт ону эбэрдэһин. Билигин көрөргө дьили дии, эйэргини.

Кини саха нуруота кэскилин тутар. Күүрэһинээх олоһор эрэһэрэ. Албан аатыгар, суон сураһыгар. Айар үлэ көнүл түллүүтүн күүтэрэ.

Театрбыт иһэ туола түстэ

Тутар-айар нуруот дьобурунан, Нарыннык уста, сүрэһи иэтэ. Көрсүлүннэ кэрэ кыыс ытыс тыһыһынан.

Дьэдьэн курдук тэтэрбит кыргыттар, Туруһа курдук түспүт уолаттар. Чэхчи үтө үккүүһүтүт, Чулууттан-чулуукан эбиттэр.

Өй-санаа, улуу дьобур, үтө майгы. Өрөгөйүн туһут дьону чуралчылар дии. Нуруот ытыс таһынар хайгы, Нөрүөн нөрүгүз, истинник мичээрдии!

Театр саалата атаһар турда, Тойон-болуо сүрэх долгуйа. Ураанхай сахабыт республикатыгар. Уруй-айхал! - Төлөннүрү сүрэх тэбэр!

Нууччалымттан Сэмэн Тумат тылбааһа.

(Хаартыскалар профессор Е.И.Коркина тус бэйэтин фондатыттан ылылан туһанылыннылар).

## ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ ВОЕННОГО КОМИССАРИАТА НА 2002 ГОД В СВЕТЕ ВЫПОЛНЕНИЯ ТРЕБОВАНИЙ ФЕДЕРАЛЬНОГО ЗАКОНА "О ВОИНСКОЙ ОБЯЗАННОСТИ И ВОЕННОЙ СЛУЖБЕ"

Федеральный Закон "О воинской обязанности и военной службе" принят Государственной Думой 6 марта 1998 года. Одобрено Советом Федерации 12 марта 1998 года.

Настоящий Федеральный Закон осуществляет правовое регулирование в области воинской обязанности и военной службы в целях реализации гражданами Российской Федерации конституционного долга и обязанности по защите Отечества.

Воинская обязанность граждан Российской Федерации предусматривает воинский учет, обязательную подготовку к военной службе, призыв на военную службу, прохождение военной службы по призыву, пребывание в запасе, призыв на военные сборы и прохождение военных сборов в период пребывания в запасе.

В период мобилизации, в период военного положения и в военное время воинская обязанность граждан определяется федеральными конституционными законами, и также предусматривает:

- призыв на военную службу по мобилизации, в период военного положения и в военное время;

- прохождение военной службы в период мобилизации, в период военного положения и в военное время;

- военное обучение в период военного положения и в военное время.

Граждане освобождаются от исполнения воинской обязанности только по основаниям, предусмотренным настоящим Федеральным Законом.

Граждане в праве исполнять конституционный долг по защите Отечества путем добровольного поступления на военную службу в по-

рядке установленным настоящим Федеральным Законом.

Исполнение гражданами воинской обязанности обеспечивают в пределах своей компетенции органы государственной власти, предприятия и учреждения, органы местного самоуправления и их должностные лица.

Компетенции расходов, понесенных организациями и гражданами в связи исполнением настоящего Федерального Закона, осуществляется за счет средств федерального бюджета в порядке, определенном Правительством Российской Федерации.

Военная служба — особый вид федеральной государственной службы, исполняемой гражданами в Вооруженных Силах Российской Федерации.

Граждане проходят военную службу по призыву, а также в добровольном порядке (по контракту).

Граждане, проходящие военную службу, являются военнослужащими и имеют статус, устанавливаемый Федеральным Законом.

Сведения о военнослужащих вносятся в их хранение, которых осуществляются в порядке, установленном законодательными и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

Правовой основой воинской обязанности и военной службы являются Конституция, настоящий Федеральный Закон, другие федеральные законы и иные нормативные правовые акты Российской Федерации в области обороны, воинской обязанности, военной службы и статуса военнослужащих.

**Военный комиссар  
Чурапчинского улуса  
Подполковник  
Н. ПЕСТРЯКОВ.**

### ОБЪЯВЛЕНИЕ

Инспекция МНС РФ по Чурапчинскому улусу РС(Я) согласно порядку проведения реструктуризации в 2001 году кредиторской задолженности юридических лиц по постановлениям Правительства РФ №410 от 23.05.2001 г., №458 от 08.06.2001 г., №699 от 01.10.2001 г., и постановления Правительства РС(Я) №359 от 25.06.2001 г., напоминает об уплате сумм текущих платежей, а также отсроченных (расстроченных) платежей согласно графикам погашения задолженности. В случае не выполнения указанного Инспекция обязана в месячный срок вынести решение о прекращении действия решения о реструктуризации.

**Руководитель Инспекции РФ по Чурапчинскому улусу РС(Я), советник налоговой службы II ранга  
Р.Д. ШАДРИНА.**

### БИНИГИ ӨНӨБҮТҮНЭН ТУАНЫНГ

Күн дайы Чурапчы-Дьокуускай-Чурапчы маршрутунаа дьону таһабын. Билэр телефоннар: Чурапчыга 42-058, Дьокуускайга 45-71-86.

Хатыыттан, Төлөйтөн, Мугудайтан дьону ылабын. Тээртэлэртэн, чааһынай дьонтон Кындалга барарга сакаас ылабын.

Мань тэҥэ 1990 сыллаабы, олох үчүгэй туруктаах "Нива" автомашинаны атылыбын.

### СҮТҮКТЭННИБИТ

Аммосов Дмитрий Яковлевича Чурапчы улуулунаабыс дьыала отделынан бэрлэбиит V-CH сериялаах, 504030 №-дээх паспорт сүлүүтүнэн дьинэ суовунак аабыллар.

## УЛУУСТААБЫ

### "ЫРЫА – ОЛОХПУТ АРГЫНА" КОНКУРС БАЛАҤЫАННЫАТА

Тэрийэччилэр: улуустаабы үөрэх управлениета, үөрэх үлэһиттэрин профсоюзун комитетта.

**Сыла-соруга:** ыччаака ырыаны, чөл олобу пропагандалааһын, талааннары өйөөһүн, сана ааттары арыыны.

**Уолсай балаһыанньата:**

- сааһыттан тутулууга суох улуус үөрэбин тэрилтэлэрин үлэһиттэрэ кытталлар: биридиннээн, дуэтынан, ансамбылынан;

- кыттааччылар сөбүлүүр ырыаларын ханнык бабарар музыкальнай добууоллаах толороллор;

- конкурс 3 бөлөхүнэн ытыллар: 1 бөлөх — биридиннээн ырыаһыттар, 2 бөлөх — дуэттар, 3 бөлөх — ансамбыллар;

- конкурс икки түһүмэһинэн ытыллар: бастахы сүүмэрдир түһүмэһэ нэһиликтэргэ ытыллар, бастык толороччулар улуус хинигэр түмүк түһүмэххэ кытталлар;

- республикатаабы, улуустаабы көрүүлэр лауреаттара кыттыбаттар.

**Наһарадалааһын:**

- конкурс түмүгүнэн бири бастык ырыаһыкка Гран-при бэриллэр;

- хас бөлөх айы 1 лауреат, 3 дипломант миэстэлэрэ олохтооллор;

- «Бастык дебют», «Көрөөччү биһирэбилэ», «Авторскай ырыа» анал биригистэр туттарыллаллар.

**Сынааланар:** толоруу маастарыстыбата, уус-уран таһым, сценала тутуу-хаптыы, музыкальнай кыргэтин, кэпэр таһаас-сап.

**Буолар кэмэ-сирэ:** олунньу 20 күнүгэр сарсыарда 10 чаастан Чурапчытаабы народнай театрга ытыллар. Гала-концерт кыһа 7 чаастан сабаланаар. Концертан кийрбит харчы Чурапчытаабы гимназия библиотекатын чөлүгэр түһэринэ бэриллэр.

Тэрийэр субэ телефоннара: 41-723, 41-295.

## МАХТАНАБЫТ

Мугудай нэһилиэгин олохтоосун, доруобууна харыстабылыгар 41 сыл акушеркалаабыт үлэ, тыыл ветеранын, күнүбэй ийэбитин, тапталлаах эбэбитин САВВИНА Августина Степановна кун сириттэн сүтэрибт ыарахан күнүбэитигэр күүс-көмө буолбут улуустаабы доруобууна харыстабылын управлениетын администрациятыгар, физиотерапевт-врач А.И.Пермякова, Мугудай нэһилиэгин дьаһалтатыгар, сааһын тухары үлэһэбит участковой балыһынын коллективыгар (врач Т.Я.Неустроева), Маралаайы бөлүөлэгин "Молодежная", "Илин" түөлбэлэрин олохтоохторугар, бары аймактарбытыгар уонна тылланынан, суруктарынан ийэбитигэр мукура суох махталларын биллээн сүгүрүйбүт олохтоох ийэлэргэ, эбэлэргэ бука барыларыгар дириг махталбытын тирдэбим.

Эһизэ үлөһүтүгэр утумак ситилилэри, үтүө доруобуйаны, дьолу-соргуну бабарарыт.

**Өбөлоро, кийинтэрэ, күтүөттэрэ, сизиннэрэ, хос сизиннэрэ.**

х х х

Кыра уолбут гидронефроз дьин диагноһунан Дьоккуускайтаабы Мед-киингэ кириэн икки тегүллээн уустук операция оһоһуллан, үс ыйтан ордук кэмнэ сытан табыстыбыт. Бастахы операцията табыллыбаака, созуруу ытыабыт дьин ыскаппыт кэмнэригэр харчынан көмөлөспүт бары аймактарбытыгар, табаарыстарбытыгар, Чурапчы сэлэһиньэтин Ручейнай, Восточнай уулуссаларын олохтоохторугар, өбөм үөрэммит кылааһын үөрэнэччилэрин төрөппүттэригэр, Хатылы нэһилиэгин дьаһалтатыгар, олохтоохторугар барба махталбытын тирдэбим.

Ол эрэри созуруу барбатыбыт, оһон хаһыат нөнүө биллэрэбит: бирибт харчыгытын хомуйбут дьонно тиксэр-билитинэн, кииндэртэн ыларгытыгар көрдөһөбүт. Өссө тегүл барба махтал айыы сүрэхтээх бар дьоммутугар, дьолу-соргуну, үтүө доруобуйаны бабарарыт!

**Захаровтар.**

### БИЛЛЭРИИ

Чурапчы сэлэһиньэтигэр Маарыкчааннаабы потребобщество ыскалыатын территориятыгар таара бытыылкаларын тутар пуун аһылына. Тутар сыанабыт: кылгас моойдоох — 70 харчы, уһун моойдоох — 2 солк.

Тутарыллар бытыылна ыраас буолуохтаах. Өрөбүл — баскыһыанньа. Билсэр тел. 41-262.

**Маарыкчааннаабы  
потребобщество бырабылыанньата.**

### АТЫЛЫБЫТ

Ульяновская фирменнэй УАЗ автомашина салпаас чаастарын Чурапчы сэлэһиньэтиннээби «Куокхара» рыноктан чөлөккө сыанаага кэлэн атылаһын.

х х х

Миэстэнэн убайа этин. Тел. 25-338.

### АТЫЛАНАБЫТ

Чурапчы сэлэһиньэтин киин өттүгэр уһаайбалаах, булуустаах дьыани. Саа сейфэтин. Билсэр тел. 41-760.

о Редакция почтатыттан

## КИИ ОЛОҔО ОРДУК КҮНДҮ

Ыты биһиги доһорбут дьин ааттыбыт. Ол гынан баран, ханнык бабарар ыты олохтоһуот быраабыланы тутуһан туран иитиэхтээх-түбэһиз ылан иитинтэн кийизэ, сүөһүгэ сыстыганнаах араас ыарыылары тарастыһан сөп.

Эн ыты иитиэххин бабарар буоллаһына, киини булгуччу ветеринар-дарга көрдөрүөхтээххин, регистрациялыахтаах-хын, прививка оһорторуохтааххын. Ыты боруодатыттан, тутар усулуобуйаттан көрөн, дьинэ эбэтэр таһырдыа олбуор иһигэр бааһыга тутулуохтаах. Таһырдыа дьаарбата таһаарар буоллаһына, ула-ханыттан-кыратыттан туту-лууга суох намордниктаан баран былаан тута сылды-ыллар. Көрдөхкө сымнаас курдугун иһин, ыт хаһан бабарар ытырыан сөп. Ыларыдыаһына иччитин да ытырар.

Чурапчы сэлэһиньэти-гэр соторутаарыта босхо сылдар ыттары ытан өлөрүү уураага тахсыбыта. Булчут эбэтэр харабыл оһостуом дьин ыт өлөтүн-кыратыттан биэбэйдээн иһлиг кэннэ, албаска бос-хо баран, быстааха былды-ман ытыллан хаалара хо-молтолоох. Ардыгар ыт сы-

абын моһонһуттан устан кэбиһэр. Оһон мин манньк этиилээхпин: ОДЫХУ ыт-тары мээһэ ытан өлөрбөккө, туһааннаах дьон эрэһин өйдөөн, босхо сылдар ыты бастаан тутан, кыраый мунуук арыһан хаһан 5 хонһорон баран, иччилэрэ кэлэн ылат түбэлтэлэригэр ытан өлөрүү миэрэтэ ытыллар ордук. Ол оннугар босхо сылдар түбэспит ыт хаһаайына штрафной санк-ция, сэрэтин кэһинтэн ылы-ын. Манньк тутан хаһыы сылга биридэ буолбаака, сылы быһа көрүллэрэ бы-дан көдүүстээх буолуо этэ.

Милиция көмөтө эмнэ-наада. Ыт босхо сылдыы-тыгар ордук ыалы кэрийэн үлэһипр дьон: почтальон-нар, пенсия түһэтээччилэр, дьинэ үөрэтин киинин учуу-таллара, ынырыгыа сылда-ар врачтар уо.д. а. эрэһин көрөллөр. Ордук ичигэс кэмгэ бэйдэ сылдар ыт олус элбипр, уончалыы бу-олан суксуруһан, кыра өбөлөргө уонна мэһиньэ сылдар ныйрайдэргэ саба-түспүт, ытырбыт түбэлтэлэ-рэ элбэх. Маны сэрэтэр на-адатыгар итинник үлэ ула-хан суолталаах буолуо этэ.

**Владимир АНДРЕЕВ.**

Күндү кэргэним, эбэбит, эһэбиз, Хатылы олохтооһо, Аба дойдун сиритин, үлэ ветерана

**ПОПОВ Федот Егорович**

ыалдыан олохтооһо, доруобуйатын, диригник курутуһан ту-ран, аймактаа тар, үлэһиннээхтэригэр, билэр дьонугар иһитиннэрэбиз.

**Кэргэнэ, өбөлоро, күтүөттэрэ, кийинтэрэ, сизиннэрэ.**

Күндү өбөм, бырааппыт, убайбыт, аймакпыт, Түбэй олохтооһо

**ОКОНЕШНИКОВ Николай Васильевич**

эдэр сааһыгар хомолтолоохтук олбүтүн, диригник куру-туһан туран, аймактарыгар, табаарыстарыгар, билэр дьонугар иһитиннэрэбиз.

**Абата, убайдара, эдьинидэрэ, бырааттара, балта, сакаһа, кийинтэ.**

Кутурбаннарын тирдэллэр:

- Быраата Оконешиников Николай Васильевич хомол-толоохтук олбүтүнэн абатыгар, биригэ төрөбүттэригэр Ыстапан Оконешиников уонна киин дьин кэргэттэрэ.

- Эдьиниэгэр Оконешиникова Александра Васильев-наба учуутал Анна Гаврильевна Слепцова уонна биригэ үөрэммит доһотторо, табаарыстара.

- Эдьиниэгэр, улуустаабы үл управлениетын кылаа-бынай специалиһыгар Оконешиникова Ульяна Васильев-наба биригэ үөрэммит табаарыстара.

- Күндү бырааттара Оконешиников Николай Василь-евич хомолтолоохтук олбүтүнэн абатыгар, биригэ төрөбүттэригэр Болтоноттон Новгородовтар, Слепцов-тар, Чурапчытан Местниковтар.

- Биригэ үөрэммит доһотторо Оконешиников Николай Васильевич олохтон тусраабытынан абатыгар Василий Степановича, биригэ төрөбүттэригэр, аймактарыгар 1986 с. Сылан орто оһкулатын бүтэрбиттэр, кылаас са-лайдаһыта Мария Николаевна Макарова.

Манэ-Ханалас Хаптабайыттан төрүттээх Чурапчы сэлэһиньэтин Мурун Тыһыттыа олохтооһо

**ДЯЧКОВСКИЙ Василий Николаевич**

уһун ыарахан ырыһыттан олбүтүнэн дириг кутурбанна-рын тирдэллэр:

- Күндү абата Дьячковская Василий Николаевич олбүтүнэн бэйэлэрин үлэһиттэригэр Саһаа Васильевнаба Чурапчы сэлэһиньэтиннээби «Бережка» уһууһан коллекти-ва.

- Кэргэнигэр Дьячковская Мария Еремеевнаба, өбөлоругар Андрейга, Саһаага, Колба, Саһаага, Васяба Чурапчытан, Диригтан Захаровтар, Федосеевтар дьин кэргэттэрэ.

**Редактор ЦОПОВГ.**  
**ААДЫРЫСЫТ:** 678670, Чурапчы сэл.  
Карл Маркс уул. 26 "а".  
**ТЕЛЕФОННАРЫТ:**  
редактор — 41-332, отделлар — 41-265.  
E-mail: zaploob@churapsakha.ru

Хаһыаты тэрийэччилэр: Саха Республикаһын Правительствота.  
Улуус дьаһалтата, Редакция. Хаһыат сахалыы тыһыһан  
оптуорунуһука, чэһиньэргэ, суббуотага таһсар.  
Хаһыат индексэ: 54907

"Сага олох" редакциянай-издательскай холбоһун.  
Офсетнай бэчээт. Сакаһыан № 17. Тираж 2397.  
11.02.2002 с. бэчээккэ бэрилиннэ.

Автор суругар этиллэр санаа редакция  
позициятыгар мөлдөн сөп түбөһөр  
буолабыт. Сурукка ыһыллар тахчылар  
кырдыһтаахтарыгар эппиэтинэһин  
автор тус бэйэте сүтөр.